

Illyés Gyuláról Vasy Géza:
 „Haza a magasban”;
 Nap Kiadó, 2010.

Bár már a „Haza a magasban” legelső bekezdése azt állítja, hogy a befogadásnak egyénileg is története van, a későbbiekben a szerző alig-alig hozakodik elő személyes megjegyzésekkel, élményekkel. Miután szóba hozta, hogy az 1956-os könyvhéten még gimnáziumba készülő diákként vásárolta meg a *Kézfogásokat*, Illyés nagy hatású kötetét (s mellette a *Mai magyar költők antológiáját*), majd hogy a következő év tavaszán a *Hunyadi keze* című versét szavaltta az iskolai versenyen, mindjárt itt, az első esszében a kötet egészének leglényegesebb kérdését veti fel. Miért van, miért lehet az, hogy noha Kölcsey Ferenc és Petőfi Sándor óta nem volt magyar író, akinek a közéleti szerepe annyira meghatározó lett volna, mint az Illyésé, a nemzeti költőnek járó rangját mégis sokan vitatják? Azon túl, hogy a megnevezést, a titulust ómódúnak vélik, nem tartva érdemének, a legfontosabb nemzeti sorskérdések mekkora súllyal vannak jelen a költészetében, és hogy milyen hatást váltott ki a vállalt művészi szerepe – magának az életműnek a klasszikus voltát vonják kétségbe.

Az elutasítás jelzéseit Vasy Géza kiváltképp két irányból érzékeli: egy „esztétikainak vélt nézetet” különböztet meg egy „politikai-ideológiai jellegű”-től, s mindkettőt úgy elemzi, hogy meggyőzően mutat rá az egyoldalúságaikra, végső soron a tarthatatlan voltukra. Példák bőségevel áll elő, különösen az utóbbi esetben, amikor az „olykor zsigeri szintű elutasítás” régi és friss eseteit idézi. Az előbbi tartózkodás vagy közömbösség eredetét azokban a – meg nem határozott okok miatt 1979-hez kötött – „tézisek”-ben találja meg, amelyek tagadják az irodalom valóságtükröző szerepét, a művet pusztán egy szövegnek tudják a több ezer éves szövegvilágban. Hivatkozik a korai előzményekre, Hamvas Béla 1944-es Weöres-méltatására, amelyik az orpheuszi költészet nevében voltaképpen elítéli a Homérosz útján járt-járó irodalmat – a mai bírálók közül pedig a kissé ironikusan „a hazai posztmodern nagy hatású apostolá”-nak nevezett Kulcsár Szabó Ernő vélekedését emeli ki. E meglehetősen sejtelmes és visszafogott vélemény szerint Illyés verseinek „meglehető-

sen elmosódottak azok a karakterjegyei, amelyek XX. századi líránk klaszszikusai között jelölhetnék ki a helyét”, minde-
 nek előtt pedig a „dolgokra válaszoló költői attitűdhöz nem férkőznek személyiség-filozófiai dilemmák”. Vasy Géza ezen a

helyen nem bőséges hivatkozásokkal szeret bizonyítani, hogy igenis, Illyés is szembenéz a modern személyiség gondjaival. Inkább a nyolcvanas éveknek azt a líra- és ideológiatörténeti helyzetét idézi emlékezetbe, amikor a hivatalos irodalompolitika a közvetlenebbül társadalomkritikus irodalom helyett az „elefántcsonttorony” lakóit, az ezoterikusabbban politizáló vagy „semleges” posztmoderneket részesítette kitüntetett figyelemben, másrészt szóvá teszi, hogy akik elsősorban létfilozófiai problémákkal foglalkoztak, azokat sosem nevezték egyoldalúaknak. Nincs olyan tárgykör, téma, amit ne lehetne jól megírni – jelenti ki, hozzátéve, olyan írószerep sincs, amelyet végérvényesen a múltba kellene utasítani. Tilos vagy legalábbis mulatságos volna tehát előírni, egy költőnek mivel szabad foglalkoznia s mivel nem.

Ide, az esztétikai-poétikai jellegű minősítésekhez tartozik annak a taglalása, hogy a nélkülözhetetlennek tudott képviselési irodalomszemlélet vállalása mellett mit jelent „szintetizáló típusú” alkotónak lenni, s Illyés életműve mennyire tartható egyszerre kezdeményezőnek és összegzőnek. A jószerep minden irodalomtörténész és olvasó elismerését kiváltó, a fanyalgókat is csendre bíró *Puszták népe*, valamint az akkor tájt született költemények okkal mondatják azt, hogy a magyar irodalom újnépies irányát Illyés Gyula tette európai látókörvé. E megállapítást egészítheti ki az értékelés szempontjából szintén nem közömbös tény: nincs még egy alkotónk, akinek munkássága ilyen műnemi-műfaji változatosságot mutatna, aki ennyire „különböző hatásokat” engedett volna magán átáramolni, miközben életműve magja, lényege a „hazateremtés” maradt. A sokszor, sokak által – egyetértéssel is – emlegetett példázata a római szekérről elég világosan szemlélteti, hogy valóban meggyőződése volt, az ország dolga, a nemzet sorsa, a hazateremtés ügye akkor haladhat jó irányban, ha a

politikai és a szellemi élet, az állam e két szekérke-reke egyszerre s egyforma gyorsasággal forog.

Ez, persze, mint vágykép lebeghetett Illyés előtt. Munkásságának kerékkötői számosan voltak; azok is fékeztek, akik máskülönben sebesebb mozgásra ösztönözték, gyorsabb haladást parancsoltak volna rá. Azoknak az időszakoknak a jellegzetessége ez, amelyekről a legaprólékosabban beszél, a legrészlete-sebb képet nyújtja a kötet: a második világháborút követő, a hatalomgyakorlást tekintve elég tisztán tagolható esztendőik ezek. A koalíciós időszak az egyik, a ma már alig használt fogalommal szólva, a „fordulat éve”-nek nevezett 1948-cal kezdődő Rákosi-diktatúra a másik, benne a régebben „új szakasz”-ként elkülönített, 1953-tól 56-ig tartó pár esztendő s végül a Haynau-rémuralomnál kegyetlenebb nyitánya a Kádár-korszaknak, az ún. konszolidáció kezdetéig, a hatvanas évek legelejéig. A könyv szerzője, aki több mint egy évtizede jelentetett meg *Illyés Gyula évszázada* címmel esszéket, tanulmányokat, most igen mértéktartó a közvetlenül a háborút követő évek nemegyszer gyilkos indulatú írásainak ismertetésekor. Alig-alig szemezget a szociáldemokraták vagy a polgári radikálisok igaztalan bírálataiból, de a kommunistákéból is elvétele. Arra helyezi a hangsúlyt, hogy a népi-bolsevik ellentét gyökerei milyen mélyre nyúlnak, és hogy a költő konfliktusa a „bolsevik típusú marxistákkal” már jóval korábban, 1923 és 26 között megkezdődött, mégpedig Párizsban, továbbá hogy a moszkvai emigránsok, Lukács György vagy Révai József „éles elvi kritikát” gyakoroltak ugyan, ám a nemzeti és mezőgazdasági kérdésekben elismerték a népi mozgalom szerepét, törekvéseit. Miközben egy pillanatra sem teszi kétségessé, hogy a *Hunok Párisban* szerzőjét mindvégig „baloldali gondolatrendszerű ember”-ként tartja számon, aközben olyan tényekre hívja fel a figyelmet, amelyekre a szakirodalom is csak ritkán támaszkodik. Példának okáért, hogy a Nemzeti Parasztpárt önálló arculatáért, kialakításáért és megőrzéséért Illyés éppen Veres Péter ellenében azzal a Kovács Imrével tartott, aki a hiábavaló küzdelmet feladva hamarosan az emigrációt választotta. Igen fontos az is, hogy 1946 őszén a kisgazdák és a kommunisták vitájában nem az utóbbiak pártjára állt, hanem egy memorandumban követelte volna az előbbiekkal való szorosabb kapcsolat megteremtését. Ezek után szinte magától értetődő lehetne, hogy a fordulat éve után egyeduralomra jutott kommunis-

ta ideológusok, pontosabban – új nevükön – a Magyar Dolgozók Pártja művészetpolitikai vezetői rossz szemmel néznek az Illyés szerkesztette, külön utasságát hirdető folyóiratra. „...a dolgozó osztályok ellenségeinek gátlás nélkül engedi át hasábjait a Válasz” – citálja a párt napilapja, a Szabad Nép névtelen, vagyis a szerkesztőség közös állásfoglalását jelentő cikkét a kötet egyik tanulmánya. Hogy a másik, az *1947. január: fordulat Illyés Gyula bolsevik megítélésében* mindjárt a címével nyilvánvaló tegye, nem alkalom adta, véletlenszerű bírálatról, hanem előkészített, folyamatos támadásról van szó ekkor. A párizsi éveket felidéző regényes önéletrajz, a *Hunok* fogadtatása hozza a fordulatot, a történetben pedig nem is Horváth Márton és társai okoznak meglepetést, hanem például a kacskaringós véleményű Bóka László. Ő előbb lelkesen dicséri a regény esztétikai értékeit, majd bizonyára megismerve Horváth véleményét – az író „elkezd a munkásmozgalommal és befejezi azzal, hogy hátat fordít a mozgalomnak” – egy másik cikkében már erősen kifogásolja „a felemás léleknek elfogultságait: habzsoló műveltségvágyának s paraszti iróniájának ellentétét”, és persze „antiszemitizmusát”, együtt a „beteges-ideges” érzékenységgel, mely „kiszakította őt a munkásság egyetememes közösségéből”.

Egész csokorra valót lehetne kötni hasonló politikai szóvirágokból. Példákat hozni, kritikusoktól, irodalomtörténészeketől, az igazodni vágyás, megfelelni akarás, a Németh László emlegette vitorlakezelés, -forgatás szánalmas igyekezetére. Tegnaptól máig. Az 1958-as, a népi írókról szóló állásfoglalás visszhangjától napjaink „erősen jelenlevő véleménycsoport”-jának egynemely hangadójaig. Mondjuk: Krajkó Andrástól Standeisky Éváiig. Az előbbitől a Tiszatáj közölte két részes tanulmány néhány mondata szerepel: a *Puszták népe* mint első nagy olvasmányélmény említődik, a rádöbbenéssel, „végül is szűk, perspektívátlan, zárt világ ez”, „egy hosszú távon járhatatlan irodalmi zsákutcáról van szó”, legvégén pedig a hálaadással fölérő kijelentéssel: a Szovjetunió 1956-os segítségével nélkül nemzet-halál lenne a sorsunk, a „népiesek nacionalizmusa” meg ezt készítette elő. Az utóbbitól a népi írók, parasztpárti politikusok és a hatalom kapcsolatát gondolatolvasóként vizsgáló dolgozatból: „A független alkotói és félellezéki, közéleti énje között öröklődő, az együttműködés és az ellenszegülés problémájával küszködő Illyést annyira lefoglalta saját

magya, hogy nem vette észre, mint vált egyre inkább korszerűtlenné. Még 1971-ben is úgy gondolta, hogy azért nem élhet hajlamai szerint (úgy akart írni, mint T. S. Eliot, és úgy viselkedni, mintha Londonban élne), mert „meg kell felelnie a nép várakozásának”. Ez a vélekedés egyesíti az említett két nézetet: esztétikailag éppúgy leírja, azaz semmi-be nézi Illyés művészetét, mint ideológiailag a közéleti szerepléseit. Nem ad ugyan nyomatékot a máshonnan, ám ugyanebből a csoportból sűrűn felhangzó vádnak, miszerint Illyés – az Aczéllal költött vacsorák lennének a bizonyítékok – szinte kollaboránsa volt a diktatúráknak, a Rákosi-féle után a Kádár nevéhez kötődtek is, az ítélete mégis megsemmisítőbb másokénál. Azért lehet az, mert eszében sincs mérlegelni például az olyan véleményeket, mint Kenyeres Zoltáné, aki független elkötelezettségnek nevezte a költő magatartását, írván, „a pártoktól és csoportoktól való függetlenség, de a nép iránti elkötelezettség” jellemzi. A hetvenes években látta így – a későbbi kurta évekre is érvényesen.

Magától értetődően: a korábbiakra alapozva. Közülük Vasy Géza főleg az ötvenes esztendőik termését vizsgálja, az alkotói magatartás tekintetében alaptételként állítva, hogy Illyés – a korabeli szóhasználat, „bolsevik kifejezés” szerint – útítárs volt. Nem azonosult Rákosiékkal, ám igenelte a népi demokrácia pozitív változásait. Ez utóbbiak megnevezésével és értelmezésével kissé fukarul bánik a könyv. Megvolt pedig a lehetőség, a hazai tapasztalatokat összevetni a külföldiekkel, ha mással nem, a pár évvel előbb Bulgáriában szerzettekkel. Ezután válaszolva a kérdésre: csakugyan „egy valódi népi demokrácia ígéretét látta meg” ott. Mielőtt itthon elhangzana a kétségbeesett figyelmeztetés: „belevész a világ, ha nem / a nép szólal újra – fölségesen!”. A *Bartók*, az egyik legmaradandóbb költemény elemzése, párhuzamban a Kodály-verssel (*Bevezetés egy Kodály-hangversenyhez*) az irodalomtörténész tárgyilagosságának is tanúsítója: miként más helyeken, itt sem hallgatja el kifogásait, ellenvetéseit, beszéljen akár a zeneszerzői elvek leegyszerűsítéséről, az egyéniségek kibontakozásának gátoltságáról, akár a csalfa emlékezetéről. (Ez utóbbiról filológiai pontossággal és izgalmasan Illyés Móricz-képével kapcsolatban.) Nem annyira a részletezőbb korrajz, mint inkább az olvasói kíváncsiság kielégítésének kedvéért így is megnevezhette volna azt az egyébként kétszer szóba

hozott pályakezdő költőt, aki az első írőkongresszuson, 1951 áprilisában mintegy színvallásra szólította fel Illyést. Ismertethette volna a sokak szemében mindmáig a „vád tanúja”-ként szereplő Rákosi-kötetbeli írást. S ha már a *Lélekbúvár* kritikusi leleplezésének (hogy ugyanis nem a freudista, hanem a szocialista eszmék erőszakos terjesztése a témája-tétje) kevés teret szánt, a *Malom a Séden* kálváriájának (hogy pályanyertes lett, mégsem engedték színpadra, mert hiányolták belőle az öntudatos kommunista figuráját) bővebb bemutatásával kárpótolhatott volna, érzékeltetve megint a művelődéspolitikai működési mechanizmusát.

Mindezt mintegy szórakoztatásképp is, hiszen legyenek bármennyire körültekintően aprólékosak, tanítani valóan tárgyszerűek az egyes elemzések, Illyés írói rangjának visszaszerzése, az életmű iránti fogékonyság serkentése aligha várható az ötvenes évek alkotásaitól. Az említett „esztétikainak vélt nézetet” rájuk alapozva nehéz lenne felülbírálatni, bármily lassan, de megváltoztatni. Hogy a „politikai-ideológiai jellegű” támadások elhárításában sem jelenthetnek segítséget, arra pedig elég talán csak a *Fáklyalánggal* kapcsolatosan tárgyalt polémia példája. Vasy Géza nem kisebb történelmi szaktekin-téllyel vállalta-vállalja itt a vitát, mint Hermann Róberttel, az 1848–49-es forradalom és szabadságharc igen kiváló tudósával. Túl az örökre kibékíthetetlen magyarságszemléleti szembeálláson, a nemzet karakterológiai távlatú Kossuth–Görgey ellentét – azt sem könnyű megfejteni, vajon mi indította Illyést arra, hogy Görgeyvel szemben, akiről a harmincas évektől kezdve egészen a negyvenesek végéig jó véleménnyel volt, Kossuth pártjára álljon. Úgy látta, ahogy Zolnay Vilmos, a darabról írván: „Nem Kossuth ütközik meg Görgeyvel, hanem a nemzeti lét géniusza a nemzethalálával”? Túlzás talán, mint a tanulmányíró teszi, ezt a vélekedést „telitalálat”-nak minősíteni, főleg attól a többször hangoztatott gondolattól vezetettve, miszerint Illyés felnevelő környezetében meghatározó volt „az igazi negyvennyolcas szellem”. Felütve a *Puszták népét*, az apai nagyapa árnyaltabb vélekedést fogalmaztat. Ő az egész szabadságharcot és a rá következő „zavaros idöket” a tamási erdőben töltötte, s az unoka szerint úgy beszélt, „egykedvűen” minderről, hogy „eszébe sem jutott, hogy bujdosása egyik felében – amikor Kossuthék verbuváltak – gyáva volt, a másik felében pedig – amikor a császáriak soroztak – hős”.

„Józan volt, mintaképe az úgynevezett higgadt magyar embernek” – a nagyapa eme jellemzése semmiképp sem Kossuthot, sokkalta inkább Görgeyt engedné mintaképként megjelölni. Illyésnek innen kellett eljutnia a forradalmi hevületű 48-as szellemhez – Kossuth vidini levelét, a történészek szerint politikai célokból elkövetett „történelemhamisítás”-át alapul véve. Mindez nemcsak az életmű eme szakaszának további vizsgálatára indíthat, hanem az előzmények és a következmények számbavételére is. Abban az élvezetes, mégis értekező stílusban, amelynek sodrását legfeljebb egy-két apró tollhiba, elírás akasztja meg. (Például, hogy az író mikor járt a szűkebb szülőföldjén, s mikor vezették be ott a villanyt; mikor szüntették meg az írószövetség folyóiratait, vagy hogy a népi írókról szóló állásfoglalásban hányszor szerepel a neve.) Végső soron biztatni illenék hát Vasy Gézát: szánja rá magát újabb kutatásokra, újabb tanulmányokra. Egy monográfia megírásáig.

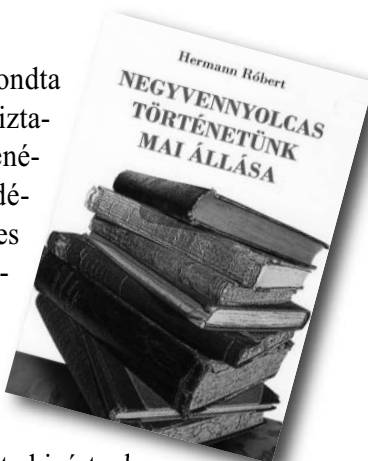
Márkus Béla

Évtizedvégi leltár

Hermann Róbert:
Negyvennyolcas
történetünk mai állása.
Magyar Napló,
FOKUSZ Egyesület,
2011.

Hermann Róbert mondta jó másfél évtizede biztatóul pályakezdő történészeknek: meggyőződése, hogy az 1848/49-es forradalom és szabadságharc különféle iratanyagainak legalább a felét még nem látta kutató.

Később azt sem tartotta kizártnak, hogy az ismeretlen dokumentumok hatvan-hetven százalékát is alkothatják a vonatkozó 48-as iratcsomóknak. Bármelyik változat állt is közelebb a valósághoz, az eltelt tizenöt évben jelentősen növekedett az átnézett, feldolgozott iratok száma. Köszönhető ez a 150. évfordulónak, amelynek

országos emlékezete programmá tette kiadványok, konferenciák, emlékműállítások, rendezvények anyagi támogatását.

Ezt követte a 160. évforduló spontán, mondhatni „alulról” kezdeményezett ünneplése. Az 1998–2008 közötti évtizedet Kossuth Lajos és Deák Ferenc születésének egymást követő 200. évfordulója támasztotta időpillérekkel. Vagyis ebben az időszakban minden évben szép számmal jelentek meg a forradalom és szabadságharc politikai, katonai, társadalmi, diplomáciai eseményeit, hőseit dokumentáló, ismertető, értékelő kiadványok. Számbavételükre Hermann Róbert vállalkozott, amelyre Szekfü Gyulának a Napkelet hasábjain kilenc évtizede, az 1920-as évek elején megjelent *Negyvennyolcas történetünk mai állása* című esszéje is sarkallhatta, mert ahogy a jeles történész leszögezte: „a magyar történetírás félszázadon át nem nyúlt újkortörténetünk legdicsőbb napjaihoz; ujjainkon számolhatjuk el, ami e téren történt. (...) Pedig érdekes emberek, hatalmas termetek, szellemes fejek és mélyen, emberi mélységekig tragikus sorsok olyan tömegét nyújtja e kétesztendő kor, minőt máskor századok alatt sem szül a történet.”

Ez az egyébként túlzó ítélet jelentette a kihívást Hermann Róbert számára, aki a bevezetőben azt is ismerteti, hogy a különböző korszakok, politikai rendszerek miként viszonyultak a „nagy idők” eseményeihez, hőseihez. A rendszerváltozást megelőző harminchárom évet a következő módon értékeli: „Az 1956-os forradalom és szabadságharc után a rendszer – tanulva a történelemből – már nem a forradalom és szabadságharcos hagyományokban kereste önnön legitimitációját. Ennek köszönhetően csökken a szakmára nehezedő ideológiai nyomás. Korábban »veszélyesnek« vagy »gyanúsnak« minősülő témák is a történeti kutatás látókörébe kerültek, noha az 1948–1956 közötti korszak támogatott történészei mindent megtettek pozícióik védelmében. Az 1970-es évektől kezdve aztán egyre több olyan monográfia, forráskiadvány, adattár és tanulmány jelent meg, amelyek szakítottak az 1950-es évek osztályharcos szemléletével.” A szerző tisztában van vállalkozásának legfőbb technikai akadályával, amelynek lényege „a könyvterjesztés jelen nyomorú állapota, amelyben a nem budapesti kiadású művek csak véletlenszerűen vagy ismeret-ségek révén juthatnak el az érdeklődő olvasóhoz vagy szakemberhez.”